

A Szavárd magyarok eredetéről II. Sabartoi–Szabir azonosítás

KERÉNYI BÁLINT

Bevezetés

Korábbi dolgozatomban¹ a DAI 38., a magyarok eredetéről szóló fejezetének² vizsgálata során arra a megállapításra jutottam, hogy a magyarok régi neveként szereplő *sabartoi asphaloi* népnév, valamint az e névhez kapcsolódó történet a honfoglaló magyarok autentikus történeti hagyománya volt, melynek eredeti őrzői a kazárok közül kivált és magyarokhoz csatlakozó, illetve idővel a magyarokkal összeolvadó szabir eredetű kabarok voltak. A hagyomány autentikus volta mellett szólnak a DAI, mint történeti forrás hitelét illető azon forráskritikai megállapítások, melyek szerint a tudós császár valamint írnokei korabeli írott adatokkal és személyes informátorokkal rendelkeztek a DAI anyagának összeállítása során és az ezen forrásokból szerzett információkat, még ha azok éppen ellentmondásosak voltak is, a mű szerkesztésekor hűen rögzítették, az adatokon a maguk önkénye szerint nem módosítottak.³ A *sabartoi asphaloi* hagyomány autentikus volta melletti érvként szerepel továbbá a fejezet végén olvasható azon kitétel, mi szerint a magyarok követek révén tartják a kapcsolatot a kelet felé, a Kaukázusba⁴ szakadt néprésszel. Szintén a név és a történet eredetiségét bizonyítja, hogy a magyar krónikás hagyományban is fennmaradt egy dél felé költöző néprész emléke Szavárd vezér görögországi hadjáratának leírásában.⁵ A *sabartoi* népnévnek a szabir nép nevével való azonosságát a hazai kutatás jelentős része tartotta megalapozottnak, amit nem is pusztán a két név közötti hasonlóság indokolt, hanem a *sabartoi* történetnek a szabiroknak a forrásokból ismert történetével való egyezése, ti. mindkét nép egy nagyobb vereség hatására vált két felé és vándorolt egy részük a Kaukázusba.⁶ Már amennyiben a *sabartoi/szabir* népnevet nem tekintjük a magyarok eredeti nevének, tekintve, hogy a magyarság jelen ismereteink szerint nem szabir eredetű volt,⁷ fel kell tennünk, hogy e hagyomány valamilyen úton-módon került a honfoglalás előtti magyarokhoz és vált hagyományuk részévé, amit jelen ismereteink szerint kizárólag a kaganátus közelsége és hatása, konkrétan a

¹ KERÉNYI 2019.

² HKÍF 1995, 110–136; DAI 1967, 170–175.

³ MORAVCSIK 1934, 143–156; CZEGLÉDY 1985, 246–279.

⁴ A DAI szövegében „*kelet felé, Perzsiába*” helymegjelölés olvasható, ami alatt a kutatás döntő hányada a Kaukázust érti, tekintve, hogy a leírt események színhelyéhez (Levédia, Etelköz, Kazária, tehát a kelet-európai steppe) ez az, egykor (a 7. századig) valóban perzsa fennhatóság alatt lévő terület - Perzsarmenia - áll közel, szemben az eredeti perzsa területekkel (Koraszán, Farsz stb.).

⁵ KRISTÓ 1980, 104–106; GYÖRFFY 1993, 31–34.

⁶ E megfogalmazást indokolja, hogy az avaroktól elszöndezett csapást megelőzően a szabirok voltak a kelet-európai steppe meghatározó hatalma, azt követően pedig egy részük a Kaukázusban telepedett meg. Vö. GOLDEN 1992, 104–106; NÉMETH 1991, 149–151; CZEGLÉDY 1969, 148.

⁷ A magyarok szabir eredetére vonatkozóan lásd. PRITSAK 1976, 17–31.

kabaroknak, mint a honfoglalás előtt egyetlen, számbelileg és a Magyar Törzsszövetségben elfoglalt helyzetében is jelentős magyarokhoz csatlakozó népességnek a magyarokkal való együvé olvadása magyarázhat. Jelen dolgozatomban azokra a szakirodalomban található vélekedésekre térek ki bővebben, melyek a fenti okfejtéssel ellentétes megállapításokhoz vezethetnek, tehát cáfolhatnák azt, vonatkozzanak akár a hagyomány autentikus voltának mibenlétére, a *sabartoi* névnek a szabírok nevével való megfeleltethetőségére, a szabírok és kazárok közötti relációra, azok esetleges azonosságára, vagy éppen a kabarok eredetére. Az e vélekedésekre adott adekvát választok, már amennyiben lehetségesek, tovább erősítik a korábbi dolgozatban bővebben kifejtett tézis és a témával kapcsolatos további kutatások megalapozottságát. Nem véletlen azonban az alcím választása, hiszen éppen az okfejtés fő pontja, a *sabartoi* névnek a szabír nép nevével történő azonosítása ellen szóló történeti és nyelvészeti érvek azok, melyek elsősorban érdemi választ igényelnek.

A magyarok régi neve

A *De Administrando Imperio* című történeti mű magyarokkal foglalkozó fejezeteiben számtalan értékes, a honfoglaló magyarsággal kapcsolatos adatot találunk, tekintve, hogy a császár, illetve írnokei közvetlenül magyar főuraktól származó ismereteket dolgoztak fel. Felmerült a kutatásban, hogy a 38. fejezet anyaga, minthogy bizánci szemszögből a 10. században már politikailag kevésbé értékes adatokat tartalmaz, nem a 10. század közepe táján a konstantinápolyi udvarban tartózkodó magyar főuraktól származott, hanem 9. századi etelközi magyaroktól, akik éppen az idő tájt lakták azt a Bizánc számára stratégiaileg fontos területet, amit a 10. században a besenyők, akikkel a császár szintén részletesen foglalkozott. E felvetés azonban az adatok hitelességét, köztük a *sabartoi asphaloi* hagyomány autentikus magyar voltának kérdését szorosan nem érinti, már amennyiben akármelyik lehetőség fennálltakor magyar közlőkkel számolunk.⁸ Egy újabb összefoglalás⁹ eredményeképpen ugyan joggal merült fel az, a magyar kutatásban már Szabó Károly révén a 19. században képviselt nézet, miszerint a 38. fejezetnek a kazár-magyar relációról szóló részeit VII. Konstantin császár és írnokei Konstantinápolyban tartózkodó kazár követek vagy testőrök híradásai, esetleg kazárokkal kapcsolatos követjelentések alapján fogalmazták meg. Ám még ha az összefoglalásban olvasható érveket figyelembe véve egy kazár eredetű közlő meglétét feltételezzük is a 38. fejezet kapcsán, a magyarokra használt *sabartoi* népvét és az e néphez kapcsolódó történetet,

---

⁸ KAPITÁNYFY 2003, 139–144. Meg kell jegyezni, hogy a 38. fejezet anyaga véleményem szerint egyáltalán nem volt értéktelen a 10. századi bizánci udvar számára, tekintve, hogy ekkor több magyar főember (Bulcsú és Gyula, Bulcsúnak ráadásul maga Konstantin császár lett a keresztapja) is megkeresztelkedett Bizáncban és velük tért vissza Magyarországra Hierothos püspök is. Ezek a vallási és egyben politikai kapcsolatok (amelyek egy esetleges későbbi dinasztikus kapcsolat lehetőségét is megalapozták) elég okot szolgáltathattak arra, hogy a császári udvar érdeklődjön a magyarok eredete felől.

⁹ BOLLÓK – B. SZABÓ 2017, 347–379.

beleértve a *kangar* elnevezést is, már kevésbé tarthatjuk kazár eredetűnek, mivel a 38. fejezetet a mű írói éppen azzal zárják, hogy az etelközi vagy Kárpát-medencei (?) magyarok rendszeresen küldenek követeket a kelet felé szakadt néprésznek, s kapnak válaszokat azoktól. Minthogy tudjuk, hogy Konstantinnál magyar főurak voltak jelen, akkor ezen, magyar szempontból legalább is igen bensőségesnek, és a kazárok szempontjából pedig teljesen irrelevánsnak tekinthető adatot semmi okunk kazár közlőkre visszavezetni.¹⁰ Ezt igazolja a Szovárd nemzetségnek a magyar hagyományban betöltött jelentős szerepe, kiváltképp pedig az Anonymusnál olvasható, a honfoglaló Szovárd vezér görögországi hadjáratáról szóló leírás, amely, mint már említettük, tartalmát tekintve a jóval ősbib *sabartoi*-hagyomány kései emlékének tekinthető.

Benkő Lorándnak a Szovárd-kérdésről írott művét¹¹ érdemes bővebben taglalni, mert annak megjelenése előtt kutatók sora tartotta történetileg megalapozottnak a *sabartoi*-hagyomány autentikus voltát, illetve a *sabartoi* névnek a szabirral való megfeleltethetőségét,¹² – függetlenül attól, hogy e kutatók a hagyomány eredete, vagy a magyaroknak a szabiokkal való kapcsolata felől miképpen vélekedtek – megjelenése után pedig hivatkozási alappá vált e kérdések figyelmen kívül hagyására.¹³ Benkő Loránd a középkori magyar okleveles anyag alapján vázolta fel a Szovárd nemzetség magyarországi történetét, majd a név hangtani elemzése alapján azt a magyar szí(v) igéből származtatja, valamint kizárja a szavarti névvel való esetleges egyezés lehetőségét.¹⁴ A mű nyelvészeti levezetéseivel – nyelvész nem lévén – vitába nem szállok, azonban érdemes jelezni, hogy az újabban megjelent értekezésekben talált nyelvészeti megjegyzések alapján e levezetések korántsem kizárólagosak.¹⁵ Egyébként, se maguk a hangtörvények, sem a belőlük levezetett

---

¹⁰ Lásd továbbá B. SZABÓ – BOLLÓK 2018, 479–542. A szerzők a honfoglalás előtti magyarokat következetesen szavártoknak nevezik és a 38. fejezet egészét a 9. században értelmezik. A DAI kazár forrása nevezte a magyarokat szavártoknak. A szerzők ugyanakkor nem szentelnek különösebb figyelmet a *sabartoi* név azonosítására, sem ama, a kutatásban megalapozott felvetésre, hogy a *sabartoi-kangar* háború a 9. századnál jóval korábbi időkben történt. E két kérdés nyilván össze is függ, mint alább kiderül.

¹¹ BENKŐ 2007, 67–83, 99–120.

¹² KRISTÓ 1980, 102.

¹³ ZIMONYI 2014, 108–109. Legalább is a *sabartoi*-szabir azonosítást illetően. Ami Ligeti Lajos turkológiai cáfolatát illeti, a hivatkozott helyen erre nem történik utalás. Ligeti a Szovárd és szavartoi nevek kapcsán azt emelte ki, hogy a pusztá nyelvi megfelelés önmagában kevés az azonosításhoz, ahhoz más történeti megalapozás is szükségeltetik, majd a szabiokról szóló fejezetet azzal zárta, hogy Németh Gyulát követve a szabiok és kazárok közötti történeti kapcsolatok kutatásának fontosságát hangsúlyozta. Vö. LIGETI 1986, 346–347.

¹⁴ BENKŐ 2007, 67–83.

¹⁵ „Ha azonban ezen a ponton visszautalunk arra, hogy a Szovárd névnek a régiségben nem csak Zuárd-féle adatai vannak, hanem Zoárd lejegyzésük is, felvetődik a kérdés, hogy ezek előzményeként vajon nem tételezhetjük-e fel mégiscsak azt a bizonyos Szavárd hangalakot, aminek lehetőségétől BENKŐ LORÁND — hangtörténeti érvekre hivatkozva és a szavarti-val való esetleges azonosíthatóságot cáfolva — elzárkózott? [...] Ha ezt a lehetőséget is számba vesszük, az persze további következményekkel is jár, amelyek az etnonim (hangalakjának) kérdését éppúgy érinthetik, mint a helynévi továbbélés vagy akár a szavarti-val való összefüggés ügyét.” vagy „A t > d zöngésülés

magyarázatok, akármennyire is tűnjenek annak, a nyelv és a beszéd természetéből fakadóan nem tekinthetők kizárólagosnak, főleg abban az esetben nem, amikor egy esetlegesen több, eltérő nyelvű közlőn átmenő, írott szóalakra van szó.¹⁶ Ebből kifolyólag különösen fontos megvizsgálni, hogy a szóban forgó, alapvetően történeti és forráskritikai tárgyú kérdések nyelvészeti „cáfolata” során Benkő milyen történeti magyarázattal szolgál. Először is figyelemre méltó, ahogy Benkő mindvégig hajlamos a DAI-ban található *sabartoi* nevet és hagyományt Konstantin császár tételének tekinteni,¹⁷ nem törődve azzal a történeti kutatásban általánosan képviselt nézettel, miszerint a császár maga nem költött hozzá semmit az általa különböző forrásokból összeállított anyaghoz, amire egyébként oka sem lehetett. A *sabartoi* névalak forrásértékének hitelét véli megkérdőjelezendőnek Benkő általa is, hogy a DAI azon megfogalmazására hivatkozik, miszerint a szerző nem tudja, hogy miért nevezték így régen a magyarokat, illetve, hogy e név semmilyen más bizánci forrásban nem található meg.¹⁸ Ám e körülmények éppen az ellenkező értelmezést erősítik meg. A *sabartoi* név hiteles forrásból származik, hiszen a szerző úgy örökíti meg a nevet, ahogyan azt olvasta, hallotta, és egyébként fogalma sincs eredeti jelentéséről, jelentőségéről. A szerző, bevallva ismerete hiányát, éppen a forrás értékét növeli az ismeretlen név lejegyzésével. A DAI-ban és az egész bizánci történeti hagyományban sehol máshol nem szerepel a magyar Lebedia(s) hely- és személynév, vagy éppen a magyar törzsek nevei, ám ez semmilyen módon nem adott alapot arra a kutatásban, hogy bárki Konstantin kreálmányának tekintse azokat, sőt megerősítette a DAI hitelét. Így tehát ez sem érv a *sabartoi asphaloi* alak eredeti voltának megítélése kérdésében. Benkő szintén a forrás rovására írja, hogy a császár tévesen (!) adja meg a két néprész elválásának idejét,¹⁹ holott a forrásban csupán az szerepel, hogy az valamikor régen történt, s minden további elgondolás, mely azt időben pontosítani kívánta, már egyes kutatók nevéhez köthető. Benkő a szabirokkal való esetleges történeti azonosság kérdését meglepő rövidséggel zárja le. Fő érvei a *sabartoi* nép és szabirok közötti nagy időbeli távolság, mintha a *sabartoi* hagyomány eseményeinek idejét a 9. századra kéne kelteznünk; valamint az, hogy a szabir népnév a 6. században eltűnik.²⁰ Mindkét érv megkérdőjelezhető, tekintve hogy a 38. fejezetben olvasható

---

vonatkozásában esetleg érdemes megemlíteni azt is, hogy a korai helynevekben a t ~ d váltakozás (akár a képzőcsere folyamatába tartozóan, akár hangtani változás eredményeként) egyáltalán nem szokatlan jelenség.” (TÓTH 2010, 5–21).

¹⁶ „Nem mulaszthatom azonban el, hogy óvjam a jövő kutatást a hangtani szabályok gépies, torzító fetisizálásától.” (LIGETI 1986, 531). Módszertanilag sem tekintem tanácsosnak, hogy feltételezett hangtani levezetések alapján egy történetileg releváns forráscsoportot kivonjunk a kutatásból.

¹⁷ Ami végkövetkeztetését tekintve tűnhet „jogos” retorikai fogásnak, bár a legtöbb kutató abban sem ért egyet, hogy maga a császár írta volna a művet, s nem írnoka(i). „...meggyőződése szerint a bizánci uralkodónak az elszakadt magyarságról, illetőleg a szavarti aszfali-ról vallott tétélei, valamint ezeknek szakirodalmunkban kibontott alátámasztási igyekezete ezer sebből vérzik.” (BENKŐ 2007, 100).

¹⁸ BENKŐ 2007, 102.

¹⁹ BENKŐ 2007, 101, 105.

²⁰ BENKŐ 2007, 105.

események időbeli rétegeinek megítélése kapcsán a kutatásban megalapozott érvek szólnak amellett, hogy Konstantin *sabartoi-kangar* háborúja nem a 9. században zajlott le, hanem jóval korábban.²¹ Benkő ugyanúgy figyelmen kívül hagyja a szakirodalomban a szabiروkkal kapcsolatos történeti megállapításokat, ti. hogy a szabir a Kazár Kaganátus meghatározó népeleme volt, s részben legalábbis azonos volt a kazárokkal.²² Benkő történeti érvei téves előfeltételezéseken és megkérdőjelezhető érveken alapulnak, ennél problematikusabb azonban, hogy nyelvészeti érvelése során²³ figyelmen kívül hagyja a nemzetközi szakirodalmat, amiben a szabiروk nevét mind arab, mind pedig kazáriai héber nyelvű forrásokban a kutatók azonosították.²⁴ E források szerint ugyanis a szabiروk neve mind *szuvar*, mind *szavar* és *szawarth* alakban fennmaradt, amely alakok megléte Benkő nyelvészeti levezetése alapján kizárhatók lennének. A kijevi levélben található sawarth alakot ugyan Róna-Tas András – miután azt megfeleltette a DAI-ban található *sabartoi* névvel, s így közvetve annak autentikus voltát bizonyította – nem látta a szabir népnévvel közvetlenül összefüggésbe hozhatónak, minthogy a név -th képzőjének Pritsak szerinti magyarázatát röviden elfogadhatatlannak nevezte.²⁵ Sajnálatos, hogy a példákkal alátámasztott magyarázatot csupán ilyen szűkszavú módon utasította el, és a névnek a szabiروk nevével való azonosítását csak lehetségesnek, de nem bizonyíthatónak minősítette, hiszen összevetve azt az összes többi kazár és bolgár környezetből előforduló egyéb, a szabiروk neveként azonosított névvel, történetileg nincs rá más magyarázat. Érdeemes hangsúlyozni, hogy a Kazár Kaganátus meghatározott időbeli és térbeli, valamint etnikai és politikai keretek között létezett, és nincs olyan ismeretünk, ami a szabiروkon kívül egy valamilyen sawar(th) népre utalna a Kazár Kaganátuson belül, vagy annak környezetében. Nem lehet tehát véletlen, hogy a rövid elutasításon túl Róna-Tas semmilyen érdemleges magyarázattal nem szolgál a sawar(th) és *sabartoi* nevek azonosítását illetően.

A forrásokban található alakok nem csak azt a Benkő által képviselt nézetet cáfolják meg, miszerint a szabiروkat a 6. század után nem lehet kimutatni a forrásokban, de e névalakok a Benkő által felállított nyelvészeti levezetésnek is ellene mondanak. Mindezek után nem meglepő, hogy Benkő Loránd végső

---

²¹ SZÜCS (1992) 1997, 149–150, 164.

²² Lásd fentebb a 6. jegyzetet.

²³ BENKŐ 2007, 103–104. „*Szükséges külön is hangsúlyozni, hogy a fentebb közölt, filológiai szempontból hiteles változatokkal szemben az egykori szavirokra használt szavar, szavart-féle megnevezések csak az orientalista szakirodalomban fordulnak elő, hangtörténetileg indokolatlanul, nyilván a császár szavarti-jának hatására.*”

²⁴ GOLDEN 2013, 49–55; GOLDEN 1980, 34–36, 254–256; GOLB – PRITSACK 1982, 37–38; SPITZER – KOMORÓCZY 2003, 95–100. A név Ibn Hordádzbeh-nél a Hürkánia és a kazár főváros közötti út leírásában szerepel a S.wr-ok királya megjelölésben, Ibn Fadlan-nál Suwar törzs a volgai bolgárok között, mely alak a kaukázusi területeken korábban is feltűnik. A kagán leírásában S'VYR ill. SV'R, a kijevi levélben Swrth, ahol a -th, képzőként áll. Kazár eredetű hadvezér neveként Sawar at-Turki al-Xazari. Vö. ZIMONYI 1990, 42–45.

²⁵ RÓNA-TAS 1993, 103–107. Vö. RÓNA-TAS 1996, 222–223, 259.

rekonstrukciója a történeti módszertan alapján is kevésbé elfogadható. A *sabartoi* népnek az örmény forrásokban szereplő szevordik néppel való megfeleltethetősége ugyan valóban érvekkel támogatható tétel,²⁶ ám Benkő történeti rekonstrukciója, miszerint a konstantinápolyi udvarban követségben járó magyar főurak a magyar szovárd nemzetségről társalogtak a császárral, aki e nevet az általa ismert kaukázusi szevordikkal azonosította, s ebből a magyarok, mint nomád nép kaukázusi vándorlására és meglepedésére gondolt, amiből végül kialakította a *sabartoi-kangar* háborút, valamint a magyarok keleti követjárását, a forrás értékét ismerve történetileg nem tartható.²⁷ A *sabartoi* névnek a sevordikkal történő konstantini azonosítása már csak azért is kizárható feltételezés, mert Konstantin császár jól ismerte a korához képest jó száz évvel korábban keresztény hitre tért kaukázusi népet, akiket éppen emiatt nem „keverhetett össze” a pogány magyarokkal, erre sem oka nem volt, sem érdeke nem fűződhetett hozzá.²⁸ S ha hangsúlyoztuk korábban, hogy Benkő nyelvészeti levezetésekkel semmit sem kívánunk kezdeni, ugyanúgy hangsúlyozzuk most, hogy történeti magyarázatának a forráskritika alapján nincs realitása, ami azért különösen sokatmondó, mert így továbbra is valós hagyománynak kell tekintenünk a *sabartoi* hagyományt, Benkő nyelvészeti „cáfolatait” pedig kénytelenek vagyunk tévesnek tartani.

A Kazár Kaganátus megalakulása után források sora tanúsítja a kazárok és arabok közötti kaukázusi harcokat, ám, ismerve a Kaszpin túli Türk Kaganátus történetét is,²⁹ semmi sem utal arra, hogy a 600/700-as évektől a besenyők megjelenéséig jelentős nép vándorolt volna a kelet-európai steppére és ott, a Kazár Kaganátus területén, a Kaukázusig terjedő politikai hullámokat keltett volna.³⁰ Ha tehát Konstantin a *sabartoi-kangar* háború kapcsán egy, a besenyők megjelenése előtti időben lezajlott eseménysorról tudósít, akkor ezen eseménysornak a Kazár Kaganátus megalakulása, és annak a kelet-európai steppre kiterjedő uralma előtti időben kellett történnie, az avarok és türkök európai megjelenésének idején, vagyis időben akkor, amikor az avar-szabir ütközet és a kaukázusi szabir meglepedés is megtörtént. Ezt az is alátámasztja hogy a Konstantin által lejegyzett *sabartoi-kangar* hagyományban mindkét nép idegen, tehát nem a turk vagy besenyő nevet viseli (hiszen korábban, régen nevezték így őket), de amikor a császár a 9. századi besenyő-magyar háborúról szól, akkor azok korabeli megnevezését használja (a magyarok, mint türkök). Vagyis a két „háború” leírása eltérő forrásokból származik és eltérő korszakra vonatkozik: a *sabartoi* hagyomány nem lehet 9. századi események leírása. Ezt a 38. fejezetben szereplő „*kelet felé, Perzsiába*”, vagyis Perzsarméniába

---

²⁶ Lásd ZIMONYI 2014, 125–159.

²⁷ „...a császár által öltött, tudóskodó, magyarokra vonatkozó megjelölését...”, „...Konstantinos historikus vénájában kereshető...” ill. „...nem volt nehéz szétszakított magyar csoport délre menekülésére gondolnia...” stb. (BENKŐ 2007, 114–115).

²⁸ BENKŐ 2007, 132–133.

²⁹ VÁSÁRY 1993, 72–79.

³⁰ GOLDEN 1992, 233–241, 243–244. Az ún. Pax Chazarica korszaka.

helymegjelölés bizonyítja, hiszen az arab hódítást követően a Kaukázusban megszűnt a perzsa uralom, és ez időt követően a Perzsia kifejezés Horaszán területére utalt, amely terület földrajzi távolságánál fogva se a magyar, se a besenyő történet kapcsán nem jöhet számításba.³¹ A kérdés úgy is megközelíthető, hogy feltehető-e történetileg az, hogy a szabirokkal egy időben szerepelt egy *sabartoi* nevű nép a steppén, amelyet azon túl, hogy semmilyen forrás nem említ,³² éppen olyan csapást szenved el, mint a szabir, és éppen oda vándorol egy része, mint a szabirnak, és éppen úgy kerülhetett szoros kapcsolatba a magyarokkal, mint a kaganátusban szereplő szabirok? Ez nyilván nem elképzelhető, s így a *sabartoi* és szabir népek közötti azonosságot megalapozottnak kell tekintenünk.

Kabar eredetkutatás

A *sabartoi asphaloi* hagyomány autentikus volta, valamint a *sabartoi asphaloi* népnek a szabirokkal történő azonosítása alapján vetődik fel a kérdés, hogy miképpen bírtak a magyarok szabir hagyománnyal úgy, hogy feltehetően maguk nem szabir eredetűek voltak. Jelenlegi ismereteink szerint erre egyedül a kabarok csatlakozása adhat alapot. A kabarokról szóló forrásokat és az e nép eredetéről vallott különféle elképzeléseket legutóbb Tóth Sándor László foglalta össze nagy alaposággal.³³ A kabarok csatlakozásának története szintén VII. Konstantin császár művének a magyarokról szóló fejezeteiben maradt fenn. A tudósítás szerint a kabarok a kazárok nemzetségéből valók, s egy elveszített beháborút követően csatlakoztak a magyarokhoz, akikkel a besenyők földjén (Etelközben) telepedtek meg, és egymás nyelvét megtanulták. A kabarok vitézségük folytán a törzsek között első rangra emelkedtek. *A kabarok és türkök törzseiről* című viselő 40. fejezetben a törzsek felsorolását a DAI a kabarokkal kezdi, majd megismétli, hogy a kabarok a magyarokkal összeolvadtak.³⁴ E bővebb tudósításon kívül a kabarokat egy bajor évkönyv említi, mely a 881. évnél számol be a magyarokkal (cum Ungris) Bécsnél és a kabarokkal (cum Cowaris) Culmitemnél vívott ütközetekről.³⁵ További megemlíthető forrás a II. Mihály bizánci császár ellen 821-ben felkelő Szláv Tamás seregében harcoló népeket felsoroló szöveghely (Theophanes Continuatos, Joseph Genesios), melyben több kaukázusi nép (Abkház, Alán, Zikh stb.) neve mellett tűnik fel a „Kabeiroi” alak.³⁶ A kutatás azonban ezt a nevet jobbára a szabirokkal azonosította. Omeljan Pritsak fogalmazta meg azon elképzelést, hogy a Kabarok a Kaganátuson belül önálló törzs lettek volna, s a kabaroknak e törzsi nevét (Qawar) vélte megtalálni 13. századi arab nyelvű volgai bolgár feliratokon, melynek lír-török alakja a Yubar/Yuwar/Yowar lett volna. Pritsak szerint héber forrásokban (Széfer

³¹ ZIMONYI 2014, 156–158.

³² És a nevük nyelvészetiileg is megfeleltethető egymással. Vö. NÉMETH 1990, 72–80.

³³ TÓTH 2015, 298–341.

³⁴ HKÍF 126–133.

³⁵ HKÍF 209.

³⁶ TÓTH 2015, 300; GOLDEN 1980, 134–142.

Joszippon, Kijevi levél) ugyanez a név tűnik fel HBYR, illetve KYBR alakban. Szintén a kabarok neveként merült fel Harmatta János révén a szaka és kínai nyelvű törzsfelsorolásokban szereplő egy-egy keleti-türk törzs nevének alakja (Karibari-Qorbar, illetve Ki-pi/Kor-par-Kor-bar – Qobar vagy Qabar alakként rekonstruálva), melyek szerinte azonosíthatók lehetnek a kabar alakkal.³⁷

Mind a nemzetközi, mind a magyar kutatásban többek által vallott nézet a kabaroknak khorezmi, a magyar nyelvhasználatban káliz eredete. Gyóni Mátyás a 12. századi görög történetíró Kinnamosz bizánci-magyar háborúról írott tudósításában a magyarok oldalán szereplő kálizokban vélte felfedezni a kabarokat.³⁸ Kabar-káliz azonosításának alapja volt ama kitétel, miszerint a 12. századi magyarországi kálizok egy része a nem tiszta mózesi törvényeket követte, amely néprészt azonosította a Kaukázus és a Kaszpi-tenger környékén feltűnő káliz nevet viselő néppel, akiket karaita zsidó hitűnek tartott. Elképzelése szerint a kálizok karaita csoportja 863-ban lázadt fel Obadiah kazár bég talmudista reformjai miatt, és lázadásuk leverése után csatlakoztak a magyarokhoz. Azon túlmenően, hogy Kinnamosz „nem tiszta mózesi törvényeket” megállapítását többen egyszerűen muszlimnak értelmezték, ahogy arra maga a történetíró is visszautal („*mint mondtam, más vallásúak, a perzsákal azonos hitet vallanak*”), a magyarországi kálizokkal kapcsolatban a Magyarországon átutazó Abu-hamid al-Garnati is muszlim voltukról tett említést. Kinnamosz tudósítása tehát önmagában semmilyen módon nem támasztja alá, hogy Magyarországon zsidó, karaita hiten levő kálizok éltek volna, ami Gyóni okfejtésének alapja. Gyóni emellett módszertani hibát vét azáltal, hogy a DAI-ban és a Salzburgi Évkönyvben magyar (segéd)csapatként jellemzett/harcoló kabarokat 12. század közepi magyar segédcsapatokkal azonosítja. A kabarok magyarokhoz való csatlakozása bizonyíthatóan a honfoglalás előtt történt, tehát még ha a honfoglalás során meg is lehetett őket különböztetni, Kárpát-medencei hazájukba már a Magyar Törzsszövetség részeként, maguk is honfoglalókként érkeztek. Felidézve Konstantin tudósítását a kabarok és magyarok összeolvadásáról, semmi okunk feltételezni, hogy még a 12. század közepén is nomád harcmodort folytató segédcsapatokként szerepeltek volna a magyar hadseregben, mint azt Gyóni véli.³⁹ Kálizok és velük egy módon segédcsapatként harcoló besenyők Magyarországra érkezéséről ugyanakkor mind a 10., mind a 11. és 12. századokban szó lehet – a Kazár Kaganátus 960-as évekbeli bukásával és a kunok 11. századi európai megjelenésével is kerülhetek ide e néprészek, ugyanúgy, ahogy a honfoglalás után is érkeztek muszlim hitű

---

³⁷ TÓTH 2015, 300–302.

³⁸ GYÓNI 1938, 86–96, 159–169.

³⁹ Jelen érveléssel szemben hivatkozni lehetne a középkori magyar hadseregben segédcsapatként részt vevő székely hadakra, ám mint az a magyar és székely hagyományból egyértelműen kiténik, a székelyek a magyarokhoz a Kárpát-medencében csatlakozó rokon hun nép, s így középkori különállása (hadba vonulás, adózás, területi kormányzat, társadalmi szervezet) egészen más alapokon nyugodott.

volgai bolgárok –, így a kálizok magyarországi jelenléte kapcsán nincs okunk kabarc voltukat feltételezni.

Uhrmann Iván vetette fel a kutatásban azt az elképzelést, miszerint Szt. István király Imre hercegnek írott Intelmeiben az idegen népek befogadásáról és a velük szembeni jóindulatról szóló részek nem a nyugatról újonnan betelepült, a királyi kíséretet is részben kitevő nyugati eredetű főurakra, hanem a kabarokra vonatkoztak volna.⁴⁰ Jelen esetben is a már fentebb röviden kifejtett érvet érdemes újra hangsúlyozni: a kabarok a 850-es évek előtt csatlakoztak a magyarokhoz és a magyarokkal együtt vettek részt a honfoglalásban. Az Intelmek megírásának időpontjához képest már jó kétszáz éve a Magyar Törzsszövetség kötelékébe tartoztak. Függetlenül attól, hogy milyen nyelven beszéltek eredetileg, ez idő alatt bizonyára eltanulták már a magyar nyelvet is, ahogyan arra Konstantin császár is utalt. Mindezek alapján nincs okunk megalapozottnak tekinteni a fenti elképzelést. Ami a kabarok számának és a Magyar Törzsszövetségben betöltött szerepének kérdését illeti, Uhrmann joggal veti fel, még ha bizonyos tendencia szerint teszi is, azt a magyar és nemzetközi történeti kutatásban megfigyelhető eltérést, miszerint a magyar kutatásban zömmel töredék törzsnek tekintették a kabarc, amely csupán segédnép volta miatt jár elől a harcban és emiatt került a magyar törzsek felsorolásában az első helyre, míg a nemzetközi kutatók egy jelentős része feltételezte a kabaroknak a Magyar Törzsszövetségben betöltött vezető helyzetét, illetve, hogy nem egyes kisebb néptöredékeket szerveztek a magyarok egy törzsbe, hanem a kabarok alatt egy többségében egységes eredetű (kazár) népeiséget kell látnunk.⁴¹ Amennyiben a magyar *sabartoi* hagyományt kabar eredetűnek tekintjük, akkor ez csakis úgy lehetséges, hogy a kabarok valóban részt vettek a Magyar Törzsszövetség vezetésében: a kabar és magyar vezetőréteg idővel valóban együvé olvadt. Az már egy másik problematika, és nem ennek a dolgozatnak a tárgya,⁴² hogy Uhrmann a kabaroknak a kazároktól való elszakadásának okát és kronológiáját éppen a nemzetközi és hazai kutatásban is többnyire elfogadott nézetrel szemben vázolja fel, ami elképzelésének tendenciózus voltából fakad.

Más megközelítésből is felmerült a kabar eredet kapcsán a kálizok szerepe, hiszen a Kazár Kaganátusban valóban tudunk a 8. századtól muszlim hitű káliz zsoldosokról, elvben tehát lehetséges lenne jelenlétük feltételezése a kabarok között. Györffy Györgynél és Kristó Gyulánál is, és a magyar kutatás meghatározó részében a kabar törzsek egyfajta „gyűjtő törzsnek” számítanak, amelybe minden, a székelyektől kezdve a volgai bolgárokon, alánokon és

---

⁴⁰ UHRMANN 2003, 267–270.

⁴¹ UHRMANN 2003, 270–280.

⁴² Tekintve hogy a 9. századi magyar és kazár történelem, így a kabarok elszakadásának körülményei is külön dolgozatot igényelnek. Jelen dolgozatban csupán annak vizsgálatára szorítkozhatok, hogy lehetséges-e egyáltalán a *sabartoi*-szabir azonosítást követően a *sabartoi* hagyományt a kabarokra visszavezetni az erre a csatlakozott népre vonatkozó elképzelések tükrében. A pusztán lehetőségén túlmenő konkrét korai magyar, kazár és kabar történeti rekonstrukció nyilván egy összetettebb kérdéskör.

szabirokon át a kálizokig, a magyarokkal kelet felől jövő csatlakozott népelemet be tudtak sorolni.⁴³ E megközelítésből tehát a kabar nem is népnév, hanem mesterségesen konstruált „törzsi” név volt. A magyar eredethagyományból következtetve a hun-bolgárok⁴⁴ és onogurok, ugyanúgy mint az alánok,⁴⁵ nem tekinthetők csatlakozott népeknek, így az e népekhez kapcsolható magyarországi adatok (a volgai hun-bolgár törzsnevekkel azonosítható magyar helynevek, az alánok feltételezett Varsány, Ladány, Berény és Oszlár helynevei) nem hozhatók összefüggésbe a kazároktól elszakadt kabarokkal. Vásáry István is a magyarok onogur és szabir (*sabartoi asphaloi*) neveit a magyarságnak e törzsekhez való tartozásával magyarázza, jóllehet szerinte a szabir/szavir hatás volt korábbi. Mivel azonban az onogurokkal való azonosságra több lényegi érvünk van, úgy mint a magyarok általános onogur megnevezése, a Hétmagyar törzsszövetségi névnek az ogur törzsnevekkel való szerkezeti azonossága, illetve maga a magyar nyelv igen korai hun-bolgár nyelvi rétege, indokoltabbnak tűnik azt korábbinak és jelentősebbnek tekinteni. A fentieket igazolja továbbá a magyar és hun csodaszarvasmonda azonossága, a magyar eredethagyományban a hun-bolgárookra (Belár) és alánokra (Dula) vonatkozó részek, illetve a Magor mellett testvérként szereplő Hunor névnek az onogur népnévvel való azonossága, valamint a hun-bolgár törzsneveknek magyar helynévként való feltűnése a Kárpát-medencében.⁴⁶ Ami a muszlim kálizoknak a kabarok közötti jelenlétének lehetőségét illeti, erre vonatkozólag, ahogy arra Tóth is felhívta a figyelmet, a pusztaság lehetőségén túl semmilyen adatunk nincs. Már azon megfontolásból kifolyólag is, hogy a kálizok a 8. században költöztek a Kaganátus területére,⁴⁷ és arab források szerint a Kaganátuson belül a kereskedelemben tevékenykedtek és zsoldos csapatokat adtak a kazár seregbe, történetileg nehezen azonosíthatók a kagan ellen fellázadó kazár eredetű kabarokkal. Konstatnin leírása szerint a kabarok lázadása kazár belháború volt, és ha ezen összecsapásokban a kálizok

---

⁴³ GYÖRFFY 1990, 83–94; KRISTÓ 2003, 54–67.

⁴⁴ A hun-bolgár név használatát indokolja eddigi kutatásaim azon eredménye, miszerint Attila halálát (453) és a Nedao menti csatát (455) követően a hunok továbbra is fenntartották hatalmukat a Kárpát-medencétől keletre és a Fekete-tengertől északra levő területeiken és mind a bizánci, mind a latin forrásokban hun, valamint bolgár néven szerepelnek. Lásd KERÉNYI 2017, 6–27. Vö. MORAVCSIK 1934, 21. „...a magyar történet bizánci forrásai tárgyalását nem kezdhetjük a IX. századtól, vagyis azokkal a feljegyzésekkel, melyek már kétségtől a magyarságra vonatkoznak, hanem foglalkoznunk kell azokkal a forrásokkal is, amely ama hun-bolgár népekre vonatkoznak, melyek a magyarság kialakulásában feltehetőleg részt vettek.”

⁴⁵ Vö. KRISTÓ 1980, 137. „Fentebb körvonalaztuk, hogy 830 táján a magyar törzsszövetség két nagy etnikai komponensből jött létre a Don vidékén. Az egyik ág Baskíriából vonult délre, és etnikumát, nyelvét tekintve alapvetően magyar volt (nem elhanyagolható onogur-bolgár komponenssel), a másik pedig frissen vált ki a kazár kaganátusból, osztozott Délkelet-Európa népeinek és politikai képződményeinek, a szabiroknak, a velük azonos kazároknak, a kazár kaganátus hódításaként megsemmisült onogur birodalomnak, a kelet-európai nagyhatalommá vált kazár kaganátusnak a sorsában [...]” Utóbbi elem alatt érti Kristó a kabarokat, amit csak támogatni tudok, bár mind a magyarok steppe megtelepedése, mind a kabarok csatlakozása időpontjának meghatározásában eltérő nézetet képviselek. Lásd továbbá VÁSÁRY 1993, 146–154.

⁴⁶ Vö. GYÖRFFY 1993, 31–34.

⁴⁷ GYÖRFFY 1990, 51.

részt vettek, akkor feltehetően mint a kagán zsoldos csapatai tették ezt, hozzájárulva a kabar lázadók vereségéhez. E lázadók eredetét azon népek között érdemes tehát keresnünk, melyek történetileg és politikailag is a Kaganátus meghatározó részei voltak már annak megalakulásától kezdve.

A Türk Kaganátust megalapító nomád nép Kelet-Európába az 570-es években érkezett az avarok nyomában és a Krími-félszigetig hódoltatta a már korábban itt tanyázó hun-bolgárokat, onogurokat, alánokat és szabirokat. A Nyugati Türk Kaganátus a 7. század közepén omlott össze, és ezt követően alakult meg egykori nyugati területein a Kazár Kaganátus, melynek népessége jelentős részét a Don és Kubán között, illetve a Volga mentén bolgárok és ogurok, a Kaukázus előterében pedig alánok és szabirok tették ki. A szabiroknak a Kazár Kaganátuson belüli jelenlétére több közvetett és közvetlen adatunk van. Legelőször is azon népeket kell sorra vennünk, melyek vagy a 8. század végétől váltak ki a kazárok közül, mint a volgai bolgárok, kabarok és magyarok, vagy annak felbomlása során (960 körül) jelentek meg a Fekete-tenger északkeleti partvidékéről szóló forrásokban, mint a fekete-bolgárok és az alánok.⁴⁸ Mindazon népek tűnnek fel tehát újra, melyek az avar és türk hódítás előtt is a kelet-európai steppét lakták. Mind az avarok, mind a türkök európai steppei uralma átmeneti volt és egyik nép sem telepedett meg a területen. Az avarok az 550-es években érkeztek a területre és továbbvonulva 567-ben foglalták el a Kárpát-medencét, míg a türkök, kiknek szállásterülete mindvégig Belső-Ázsiában volt, az 570-es években terjesztették ki hatalmukat a Krímig. A Fekete-tengertől és a Kaukázustól északra levő terület az avarok és türkök számára is politikai-hatalmi szempontból határterületnek számított. Így lehetséges, hogy a 7. század első felében e területeken alakult meg Kovrat vezetésével az avaroktól függetlenedő onogur-bolgárok Magna Bulgariája, valamint a türköktől független Kazária. Egyik törzsi államban sem számolhatunk jelentős avar vagy türk populáció meglétével, így a végül az egész területet a 7. század második felében ellenőrzése alá vonó Kazár Kaganátus meghatározó népei a fentebb felsorolt törzsek/népek (hun-bolgárok, ogurok, szabirok) népessége volt. Ha ezt a körülményt összevetjük a fentebb már citált szabirokra vonatkozó arab és kazár forrásokkal, valamint Maszúdi azon megjegyzésével, hogy a szabirok és kazárok azonosak,⁴⁹ ti. a kazár perzsa eredetű, a szabir pedig török eredetű neve ugyanannak a népnek, akkor a szabiroknak a Kazár Kaganátuson belüli helyzetét és jelentőségét nincs alapunk kétségbe vonni.

Érdemes itt visszautalni Kristó Gyula fejtegetéseire, aki munkájában jelen, illetve korábbi dolgozatom feltevéseivel azonos módon foglalt állást három meghatározó kérdésben, vagyis, hogy a magyar *sabartoi* névalak a szabirok névével azonos („a két etnikum neve között nyelvészetileg kimutatható rokonság van /hogy ti. a magyarok szavárd neve a szabir-kazárok nevéből

---

⁴⁸ DAI 1967, 63–65. A fekete-bolgárokról: POLGÁR 2014, 199–215.

⁴⁹ GOLDEN 1992, 236, 23. jegyzet. A szerző hivatkozik az arab forrásra a kazárok eredete kapcsán.

származott...”),⁵⁰ illetve a kazárok/szabirok közül kivált kabarok maguk is – legalábbis részben – szabir eredetűek voltak (‘...a másik [kabar ág – K. B.] pedig frissen vált ki a kazár kaganátusból, osztozott [...] a szabiroknak, a velük azonos kazároknak [...] a sorsában.’).⁵¹ Kristó a kabarok csatlakozásának tárgyalásakor, Konstantin művére hivatkozva, szintén a mellett érvelt, hogy ez az esemény a Magyar Törzsszövetség szervezeti felépítésére nézve is jelentős hatást gyakorolt, és a kabarok vezető rétege részt vállalt a magyar törzsek vezetésében (‘...Az a fordulat, amely a 850-es évek második felében Etelközben a magyar törzsszövetség vezetésében bekövetkezett, hogy ti. Levedi lemondva szakrális fejedelmi tisztéről, azt egy másik törzs vajdájának, Árpádnak /vagy talán inkább Almosnak/ adta át, a vezetésben bizonyos etnikai váltással járt együtt.’).⁵² E három állítást figyelembe véve különös, hogy Kristó végül is nem vonta le az e három állításból szükségszerűen fakadó következtetést, miszerint a magyarok *sabartoi* neve és hagyománya a magyarokhoz csatlakozó és a törzsszövetség vezetésében is szerepet vállaló kabarok révén maradt fenn. Ehelyett egy igen nehezen védhető rekonstrukciót állított fel a magyarok vándorlásával és a *sabartoi* név és hagyomány eredetével kapcsolatban, amivel korábban már részletesen foglalkoztam.⁵³ Röviden: se a 850-es évekbeli Volgán túli besenyőmagyar harcoknak, se a Volgán túlról a Kaukázusig menekülő magyar néptöredék feltételezésének, se annak nincs történeti alapja, hogy maguk a kazárok nevezték volna a magyarokat *sabartoinak/szabirnak*. Az utolsó felvetés önmagában különös, hiszen láttuk, hogy a *sabartoi* nevet Kristó a kazárookra vonatkoztatta, és nincs rá történeti magyarázat, hogy miért nevezték volna el a kazárok a magyarokat a saját nevükről, de arra sincs, hogy e nevet a magyarok miért tartották volna fent a maguk hagyományában. A besenyőktől elszenvedett állítólagos vereség hatására a Volgától a Kaukázusig, az egész Kazár Kaganátuson, majd a Kaukázus bércein át történő menekülés felvetése a földrajzi távolság és az adott terület uralmi viszonyait figyelembe véve nem tűnik reálisnak, ahogy az sem, hogy a magyarok egyáltalán a Volgán túl harcoltak volna kazár szövetségben a besenyőkkel a 850-es években, hiszen maga Kristó is már a 830-as években kazár-magyar ellenségeskedést feltételez (a magyarok ellen védő sarkeli erőd felépítéséért cserébe a kagán krími területekről mond le a bizánciak javára), és a magyarok a 860-as évek elején már a Kárpát-medence nyugati végein portyáznak.

---

⁵⁰ KRISTÓ 1980, 104.

⁵¹ KRISTÓ 1980, 137.

⁵² KRISTÓ 1980, 137–138. Bár személy szerint nem látom kellőképp igazoltnak, hogy a Magyar Törzsszövetség vezetését a kabarok lényegében átvették volna. Azt viszont igen, hogy kellő tekintéllyel rendelkeztek ahhoz, hogy szövetséget kötve magyarokkal vezető címeket viseljenek, és a kazároktól szintén (esetleg velük együtt) függetlenedő Magyar Törzsszövetség kialakításában, kazár mintát közvetítve, részt vegyenek. Ezt alátámasztja a Magyar Törzsszövetség vezető tisztségeinek duális szerkezete, a kazár címeknek magyar címeikként való feltűnése, a kazár eredetű személynevek jelenléte.

⁵³ KERÉNYI 2019.

Összefoglalás

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy jelen szövegünkben a következő eredményekre jutottunk. A *De Administrando Imperio* 38. fejezetében a magyarok régi neveként található *sabartoi ashpaloi* népvét és a népnévhez kötődő hagyományt autentikus hagyományként értékelhetjük, amelyet a tudós császár és írnokai hűen rögzítettek a magyarok eredetével kapcsolatban. A *sabartoi* népnév a szabirok nevére vezethető vissza, akik a Kazár Kaganátus meghatározó népeleme voltak, esetleg magukkal a kazárokkal voltak azonosak. A magyarok szabir hagyománya a kazároktól eredeztethető, márpedig éppen a kabarok voltak azok, akik kazár eredetű népelemként csatlakoztak a magyarokhoz. A szakirodalomban jelen van az a szemlélet, amely szerint a kabarok kellően jelentős népelem voltak ahhoz, hogy a Magyar Törzsszövetség vezetésében is részt vállaljanak. Másrészt jelenleg nincs olyan, a kabarokra vonatkozó biztos elképzelés, ami kizárná, hogy a magyarokkal idővel összeolvadó kazár kabarok révén vált a szabir hagyomány magyar hagyománnyá, és került lejegyzésre a konstantinápolyi udvarban. Ugyanakkor olyan elképzelés sincs, ami a magyarok szabir hagyományának eredetére érdemi választ adna. A kabarok csatlakozásának és a Magyar Törzsszövetségben játszott szerepének kérdése azonban már sokkal inkább a korai magyar és a kazár történelem tárgykörébe tartozik, amely témák részletes tárgyalása külön dolgozatot igényel. A kabarok és szabirok azonosságának alaposabb felvázolására e dolgozatsorozat harmadik részében lesz lehetőség, és azt követően remélhetőleg lehetséges lesz egy nagyobb lélegzetvételű, az összes korábbi kérdést még kiterjedtebben tárgyaló tanulmány elkészítése. Úgy vélem, hogy jelen rövid írás alkalmas volt egyes kérdések megvilágítására és a főbb szempontok bemutatására, megfelelő megalapozottságot adva a további kutatásnak.

Irodalom

- BENKŐ 2007 = Benkő Loránd: *A Szovárd-kérdés. Fejezetek egy ómagyar nemzetség történetéből*. Budapest 2007.
- BOLLÓK – B. SZABÓ 2017 = Bollók Ádám – B. Szabó János: Hogyan tűnt el a *De Administrando Imperio* 38. fejezetének kazár forrásaira vonatkozó feltevés a magyar szakirodalomból? Historiográfiai esettanulmány. *Történelmi Szemle* LIX. évfolyam 3. szám (2017) 347–377.
- B. SZABÓ – BOLLÓK 2018 = B. Szabó János – Bollók Ádám: A "Szavart-Türk dosszié": A 9. századi kelet-európai steppei vándorlások 16-17. századi párhuzamok tükrében. *Századok* 152. évf. 3. sz. (2018) 479–542.
- CZEGLÉDY 1969 = Czeglédy Károly: *Nomád népek vándorlása Napkelettől Napnyugatig*. Budapest 1969.

- CZEGLÉDY 1985 = Czeglédy Károly: Árpád és Kurszán (az Árpád-ház megalapításához). In: Schütz Ödön (szerk.): *Magyar Őstörténeti Tanulmányok*. Budapest 1985.
- DAI 1967 = Constantine Porphyrogenitus: *De Administrando Imperio*. Greek text edited by Gyula Moravcsik. Translated by R. J. H. Jenkins. Revised Edition. [Corpus Fontium Historiae Byzantinae Vol. I.] Washington 1967.
- GOLB – PRITSAK 1982 = Golb, Norman – Pritsak, Omeljan: *Khazarian Hebrew Documents of the Tenth Century*. Ithaca–London 1982.
- GOLDEN 1980 = Golden, Peter B.: *Khazar Studies: A Historical-philological Inquiry into the Origins of the Khazares*. Vol. I. Budapest 1980.
- GOLDEN 1992 = Golden, Peter B.: *An Introduction to the History of the Turkic People. Ethnogenesis and State-Formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East*. Wiesbaden 1992.
- GOLDEN 2013 = Golden, Peter B.: *Some Notes on the Etymology of Sabir*. In: Sinitsyn, Alexander A. – Kholod, Maxim M. (eds.): *Koinon Agron. Studies and Essays in Honour of Valery P. Nikonorov*. St. Petersburg 2013.
- GYÓNI 1938 = Gyóni Mátyás: Kalizok, kazárok, kabarok, magyarok. *Magyar Nyelv* 34. évfolyam (1938) 86–96.
- GYÖRFFY 1990 = Györffy György: *A magyarság keleti elemei*. Budapest 1990.
- GYÖRFFY 1993 = Györffy György: *Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések – új válaszok*. Budapest 1993.
- HKÍF 1995 = Kristó Gyula (szerk.): *A honfoglalás korának írott forrásai*. [Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7.] Szeged 1995.
- KERÉNYI 2017 = Kerényi Bálint: *A korai bolgárok története*. Szakdolgozat. Budapest : ELTE, 2017; https://www.academia.edu/36245474/A_korai_bolgárok_története (Letöltés: 2018.03.01.)
- KERÉNYI 2019 = Kerényi Bálint: A szavárd magyarok eredetéről. In: Borbás Benjámin – Kozák–Kigyóssy Szabolcs László (szerk.): *Magister historiae III*. Budapest : ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, 2019, 77–99.
- KAPITÁNYFFY 2003 = Kapitányffy István: *Hungarobyzantina. Bizánc és a görögység középkori magyarországi forrásokban*. Budapest 2003.
- KRISTÓ 1980 = Kristó Gyula: *Levedi Törzsszövetségétől Szent István államáig*. Budapest 1980.
- KRISTÓ 2003 = Kristó Gyula: *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*. Budapest 2003.

- LIGETI 1986 = Ligeti Lajos: *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád korban*. Budapest 1986.
- MORAVCSIK 1934 = Moravcsik Gyula: *A magyar történet bizánci forrásai*. Budapest 1934.
- NÉMETH 1991 = Németh Gyula: *A honfoglaló magyarság kialakulása*. 2. kiadás. Budapest 1991.
- POLGÁR 2014 = Polgár, Szabolcs: Black Bulgaria and the Black Bulgars. In: Olajos Terézia (szerk.): *A Kárpát-medence, a magyarság és Bizánc. /The Carpathian Basin, the Hungarians and Byzantium*. [Opuscula Byzantina 11.] Szeged 2014, 199–215.
- PRITSÁK 1976 = Pritsak, Omeljan: From the Sabirs to the Hungarians. In: Káldy-Nagy Gyula (ed.): *Hungaro-Turcica. Studies in Honour of Julius Németh*. Budapest 1976.
- RÓNA-TAS 1993 = Róna-Tas András: A keleti magyarok egy kairói genizalevéiben. In: Róna-Tas András: *A magyarság korai története (Tanulmányok)*. [Őstörténeti Könyvtár 9.] Szeged 1993.
- RÓNA-TAS 1996 = Róna-Tas András: *A honfoglaló magyar nép*. Budapest 1996.
- SPITZER – KOMORÓCZY 2003 = Spitzer, Shlomo J. – Komoróczy Géza: *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig*. Budapest 2003.
- SZÜCS (1992) 1997 = Szücs Jenő: *A magyar nemzeti tudat kialakulása*. [Magyar Őstörténeti Könyvtár 3.] Budapest (1992) 1997.
- TÓTH 2010 = Tóth Valéria: Széjjegyzetek a Szovárd-kérdéshez. „Magyar Nyelvjárások” – *A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Évkönyve* 48 (2010) 5–22.
- TÓTH 2015 = Tóth Sándor László: *A magyar törzsszövetség politikai életrajza. (A magyarság a 9–10. században)*. Szeged 2015.
- UHRMANN 2003 = Uhrmann Iván: Iulus rex. A gyula-dinasztia, a kabarok és Szent István Intelmei. *Hadtörténeti Közlemények* 116. évfolyam (2003) 287–366.
- VÁSÁRY 1993 = Vásáry István: *A régi Belső-Ázsia története*. [Magyar Őstörténeti Könyvtár 7.] Szeged 1993.
- ZIMONYI 1990 = Zimonyi, István: *The Origins of the Volga Bulgars*. [Studia Uralo-Altaica 32.] Szeged 1990.
- ZIMONYI 2014 = Zimonyi István: *A magyarság korai történetének sarokpontjai. Elméletek az újabb irodalom tükrében*. [Magyar Őstörténeti Könyvtár 28.] Budapest 2014.

On the Origin of the Szavárd Hungarians II. Sabartoi-Sabir Identification

BÁLINT KERÉNYI

The old name of the Hungarians Sabartoi Asphaloi in *De Administrando Imperio* chapter 38. and the story of the Sabartoi-Kangar war is an authentic hungarian tradition kept by the source. The name Sabartoi can be identified with the name Sabir, people living on the european steppe from the 6th century, later becoming part of the Khazar Khaganate. This tradition became hungarian tradition by the join of the Kabars, of khazarian origin, who fled from Khazaria after a defeated rebellion against the Khagan. In this paper I dealt with the argumentation of authors who deny the connection between the name Sabartoi and Sabir or even the authenticity of the hungarian tradition Sabartoi Asphaloi. I could show the existence of many names from khazar and bulgarian enviroment connected to Sabirs in different forms pointing to them. I could show that the Sabirs were at least part of, if not the same of the Khazars. I also dealt with the question of the origin of Kabars, proving that there is no satisfactory theory on their origin, but their khazar past gives us the key to understand how the hungarians could have a sabir tradition.